

GAZDA KLÁRA

MUNKÁBA NEVELŐDÉS ESZTELNEKEN

A nép hagyományos anyagi és szellemi műveltségének viszonylag gazdag, sokrétű feltárása mellett az eddigi néprajzi kutatásokban aránylag kisebb hely jutott a népi társadalom életét, az emberi együttműködést, kapcsolatokat, csoportosulásokat vizsgáló társadalomnéprajznak, pedig a nép hagyományos életének megismerése csakis a néprajztudomány e három, egymással kölcsönös, összefüggésben álló ágának komplex tanulmányozása révén valósulhat meg. Ezért van szükség minél több társadalomnéprajzi kutatásra és közlésre.¹

Hogyan nevelődik bele a paraszti élet rendjébe, hagyományaiba a gyermek? Erre a kérdésre — leszámítva a részkutatások eredményeit² — magyar viszonylatban Gönczi Ferenc³ és Kiss Lajos⁴ után a legteljesebben Kresz Mária válaszolt a kalotaszegi Nyárszó példájával.⁵ Kresz munkamódszerét, szempontjait hasznosítva magam a háromszéki Esztelneken kutattam hasonló irányban; lépésről lépésre megismertem a családtervezés, terhesség, szülés, csecsemőgondozás, kicsi gyermek, iskolás- és serdülőkorú, majd a nagyleány és legény életének anyagi feltételeit; a szoktatás, a gazdasági, szellemi és társadalmi életbe való nevelés gondjait, a család és közösség nevelő szerepét. Mindezeket túlmenően figyeltem a gyermekek és ifjak szellemi alkotásai — a gyermekfolklor, a játékkincs — hagyományozódásának folyamatát, a népköltészet e termékeny, gazdag ágának nemek, életkorok és társadalmi helyzet szerinti megoszlását, az egyes korosztályok saját kis társadalmát, majd a minden tekintetben felnőtte válás folyamatát. E sokágú témakörből alábbi dolgozatomban a munkába nevelődés és nevelés kérdéseit ragadom ki.

A születéskorlátozás általános divatja előtt az esztelneki szülők nem bánták, ha *meglepte őket a köjök*. Annál inkább bánták, ha egy sem született: „Ha gyermeked nincs, még a szél es jobban fúj, ojan, mintha semmid sem volna.” E felfogásnak gazdasági gyökerei is voltak: bár a nevelés nehéz anyagi teherként jelentett a túlnyomó többségükben szegény szülők számára, az alig fölcseperedő gyermekek máris a család hasznos, munkás tagjaivá, az öregedők támaszaivá váltak. „Ha fa van az erdőben, az ember megy, elfárad, megtámaszkodik, de ha nincs, mihez támaszkodjék?”

A munka csírái igen korán, a 6 éven jóval aluli *kicsidke gyermek* játékos tevékenységében már jelentkeznek. Érthető: a gyermek utánzási ösztöne a családi környezet hatása alatt egyebek közt a munkára is irányul. A szülőket mindenben mintaképnek tekintő kicsi leánykák ma is gyúrják sárból a kemencét, a pogácsát, a kenyeret, főznek cserépdarabokban, a fiúcskák terelik a fenyőtoboz-báránykákat. A régi gyermekjátékok tekintélyes hányada miniatűr munkaeszköz volt, az utánzás fontos kelléke. Ma is lehet látni kis szekeret húzó-rakó fiúcskákat. A játékos utánzás egyre inkább közeledik a valósághoz. Nemrégiben egy 3 éves

kislány *komámasszonyozás* közben kicsi edénykében „igazi” (rántás nélküli) *pityókalevest* főzött, lerben laskatésztát sütött, s meg is etette a nagyapjával. Egy adott ponton a játék valóságos munkavégzés és fordítva: „A munka es játék.” A gyermek seperget, kicsiszékre állva vasal, távollevő szüleit meglepve mosogat. A szülők nem bánják, ha *foglalkozik*, és már a 3—4 évesnek apró-cseprő megbízásokat adnak: „Hozz be egy kicsi fát! Hajtsd ki a csirkéket a kertből! Hajtsd bé a báránykát! Vidd el a tejet a szomszédba!” A nagyobbacska elmegy a boltba. Régebb 5 éves korban már kivitte a *frustukot* (reggelit) a mezőre. A kisgyermek együtt válogatja a család többi tagjával a krumplit, *törzsöli* (morzsolja) a *töröbúzat*. Míg kendert természettek,⁶ vele hajtották a *dörrögőt* (csörlökerék). Buzgalmát dicsérettel ösztöngik: „Jaj mijen drága jó ez a gyermek!” A kisfiú apjával együtt megy az istállóba, megismeri, megszereti az állatokat. Régebb az 5 éves nagyobb testvéreivel *örözni* (pásztorkodni) ment, hogy *szokjon*. Míg óvoda nem volt, és másra nem hagyhatták, a szülők mindenhová magukkal *fityegtették* a gyermeket. „Egy ült az ölemben, kettő fogta a szoknyámat, úgy mentünk a mezőre.” Az apa a kisfiát felültette a szekérbe: „Ha nem vitt vóna, sírtam vóna. Felkötözött az ágasba, a szekérbe, hogy ha elalszom, ne essek a kerék alá.” *Nehéz* földben való szántáskor az ekére ültette. Szekérrakáskor a marhák elejébe állította, vagy *bojtjal* (lombos ággal) legyeztette az állatokat. Bár nem vártak *felelős munkát* tőle, kicsi kapát, villát adtak a kezébe. Megmutatták neki, melyik a vetemény, melyik a burján, hogy kárt ne tegyen.

Némelyek a kiskorú gyermeket túl korán, „mihejt a kapa nyelét megfoghatta”, már *felfogták* munkára, vagy később erejét meghaladó feladatokat bízta rá. A túl sokat követelő szülőket a közvélemény megrotta: „Megöli a gyermeket.” Mások úgy vélekedtek: „Az övé, azt csinál vele, amit akar.” Viszont egyesek figyelmeztették: „Istenem, Istenem, ekkora korunkban a porban játszottunk.” „Te Trézsi, a leánykák nem látszanak ki a pityóka közül, miért nem küldöd haza?” Azok így válaszoltak: „Mit tudjunk csinálni, ha nem tudjuk *kerülni* (nélkülözni) őket. Ha egy fészket kapál meg, az is fogy.” A gyermek dolgoztatásának kettős célja volt: segítse ki a szüleit, mentse fel bizonyos egyhangúbb, könnyebb munkák alól, hogy haladjanak a nehezebbel. Másrészt „ha foglalatosságot adott az ember, sokkalta jobb volt, nem verekedtek”. S nem utolsósorban azért foglalkoztatták, hogy szokják a dolgozhoz, mert „az után kell hogy megéljen”. „Régen komiszabb volt a nevelés. Úgy kellett. Úgy lehetett jó, szorgalmas gazdaembert nevelni.” Az esztelnekiek tudatában ez a célkitűzés körvonalazódott a legvilágosabban.

A 6—8 éves gyermektől általában nem vártak túl sokat. Mihelyt *nagyobbacska, dologra való* volt, betöltötte a 9. életévét, komolyabban *ráfogták* a munkára. Jórészt csak annyit bízta rá, amennyit *elbírt*. „A gyermektől lehet követelni, de az övét meg kell adni” — vagyis étellel pontos időben és bőségesen ellátni. Foglalkoztatásában a szükségé, vagyis a gazdaság követelményeié volt a döntő szó. A több szántóval rendelkezők⁷ korábban *reahajtották* a gyermeket a földművelésre, különösen a nyomásos gazdálkodás megszűnte után, vagyis az 1930-as évek elejétől,

amikor minden földet be kellett vetni. A kevésföldű, 10, de különösen az 5 holdon aluli állattartó gazdák a múlt században s a század elején a fiúkat 12 éves korig, néha egészen a katonaságig csak pásztorkodásra fogták be. A nagyon szegények sokszor időnap előtt dajkának, szolgának, cselédnek szegődttették gyermekeiket a faluba vagy a szomszédos falvakba, legtávolabb Kézdivásárhelyre. Mások magukkal vitték napszámra, bérmunkára,⁸ a fiúkat fuvarozni, erdőlni.⁹ Minél nagyobb volt a család, annál *szigorúbb volt a rend*. „Ahol sok fiú van, utánuk mindig több a dolog. A leány ott hamarabb dolgozik.” A sok gyermek közül rendszerint a nagyobbak jutott több, különösen az elsőszülött leánynak: „Éppen csak gyermeket nem szültem, egyebet mindent csináltam” — emlékezik vissza a 74 éves Vass Fülöpné. Persze a szülők *béosztották* a kisebbeket is. Csak a gyengébb, beteges gyermeket *kímélték*.

A legtöbb munkát a gyermek a *valóságban*: látásból és gyakorlatból sajátította el. Amikor már *fogalma volt*, magától nekifogott; a szülők, testvérek mindössze néhány szóval, a bonyolultabb fogások megmutatásával igazították útba. Akinek *hajlama volt*, rendszerint *szerette is a dolgot, sebesen*, jól végezte, „égett a keze alatt a munka”. Az ilyent elég volt egy-két szóval biztatni. „Hej Boldi, nézz sze ide, kalap!” — mondták a kalongyázni tanuló *fickólegénynek*, amikor *tetejeztek*. A *dologkerülő*, ha csak tehetett, ment félre, vagy csak *agyonütötte, meglőtte, elpuskázta a dolgot*. A lustára mondták: „Ennek se mennydörög.”¹⁰ De a szülők igyekeztek *béosztatni* őt is, mert „amejik a gazdaságot tatarul kezdi, úgy es hal meg”: nem lesz jó gazdaember belőle. Ha pedig a leány lustaságának híre megy, akkor az asszonyok elbeszélnek, a legények meghallják, de látják is, hogy miként mozog otthon meg a mezőn, s „nem kapnak rajta”. Bezzeg „a szorgalmasat a kócslikon es kivitték vóna”. Az anya rosszdolgú leányának a szemére hányta: „Hadd el, mikor a magad abroszába törölöd a szájad, akkor megtanulod.” A szülőknek mindig a szófogadóbb gyermek volt a kedvesebb, ennek viszont több dolog is jutott, mert jobban *meg lehetett bízni*.

A két nem munkaköre a nevelődés során fokozatosan elkülönült. Érthető, hisz a munkaképes korba kerülő fiú inkább az apját segítette ki, vele végezte a férfitéendőket: az állatgondozást, szántást, vetést, kaszálást, erdőlést. A leány anyjával együtt kapált, aratott, forgatta a rendet, font, szőtt, sütött-főzött. A szükség legtöbbször úgy hozta, hogy a munkamegosztás minimálisra csökkenjen; a nő végül már mindenhez értett, épp csak a kaszáláshoz, erdőléshez nem, de rendkívüli helyzetben (pl. háború idején) még ahhoz is. Innen a vélekedés, hogy „az asszony hatszor annyit dolgozik, mint a férfi”. Ugyanakkor nagyobb fiúgyermek is részt vehetett a mezőgazdasági és szénamunka női teendőiben, de a házimunkába, kenderfeldolgozásba sohasem kapcsolódott bele. Ezért a férfiember csak elméletileg, látás után tudja elmondani pl. a kenyérsütés mozzanatait. Ilyen értelemben igaz az az állítás, hogy a fiúgyermeket inkább az apja, a leányt inkább az anyja nevelte.

A paraszti nevelés szokásgyakorlata szerint a kiszabott munka elmulasztásáért vagy tökéletlen elvégzéséért a gyermeket szigorúan büntették. Volt szülő, aki csak *a szájával verte*, legtöbb azonban tettelesen is.

Mert aki *könnyen neveli*, az nem tudja *szorosra fogni*. Talán ez a magyarázata annak, hogy szemibe nem is dicsérte. *Megvallatta* (kikérdezte), s még akkor is, ha jól végezte a dolgot, tanácsot adott neki, különben *elhiszi magát* a gyermek. Az egyetlen szóbeli elismerést az apjától kapta a *süldőleány*, amikor első ízben kenyeret sütött. Megelégedettségüket a szülők azzal fejezték ki, hogy *megbízták* a gyermeket, vagyis önállóan megoldandó feladatokat adtak neki. Ez nagy kitüntetésnek számított, el is dicsekedett vele: „Én má jártam szántani egyedül” — s annál ügyesebben dolgozott. Az önálló munkában megbízható 12—13 éves gyermek étkezéskor a családi asztalnál kapott helyet. Újabban a megbecsülés e formája már nem létezik, mivel a gyermek kiskorától a nagyasztalnál eszik.

Az önálló munkavégzés az oktató személyek számszerű növekedésével járt együtt. A házimunkával megbízott kisebb gyermek a szülők távollétében a nagyszülőktől, rokonoktól, szomszédoktól, keresztszülőktől kért tanácsot, s akkor is, ha olyasmit akart megtanulni, amihez a szülők nem értettek (pl. szőni nem mindenki tudott a faluban). A határban a jobb gondolkozású idegen gazdák látták el tanáccsal: „Né, vigyázz, ezt így csináld!” „No lássuk, hogy áll a kaszád? Így kell állítani, kisebbre ütni.” A munkához kapcsolódó kultikus cselekedeteket az öregektől tanulta, de csak némelyik esetben gyakorolta, mert a legtöbbször a hatékonyságában már nem hittek.¹¹

A munka fogásában jártas nagyobb gyermekeket *kalákába hívták*.¹² A közös munkának nevelő hatása volt. Ilyenkor a gazda csak előljáróban figyelmeztette pl. az aratóit, fejezte ki igényeit: „Apró tolló, бүтүс кеве”, „nem kell elszepletni hegyel-tővel”, de nem *szólította meg* munkásait; annál inkább az együttdolgozók egymást. Aki magas tarlót hagyott, azt így csúfolták: „Ügyelj, met a se. edet a tolló megszúrja!” Aki hullámos tarlót hagyott: „No jó ökörhúgyosan vágtd!” A kapálót, aki csak *kivágta a gyomot s mégse*, vagyis *csak keresztülesett rajta*, megkérdezték: „Kinnek tartogatod a virágot a hátad mögött? A menyasszonyodnak?” „Ügyelj, met amíg este hazamész, nem fogsz kilátszani a burjánból.” A kaláka beleszoktatta a kezdőket a munka ritmusába. A kiskorú gyermeket, ha lemaradt, kisegítették, *elejibe vágtd* a kapával, de ha *belérestelkedett* a munkába, kigúnyolták. „Jókor kezdted a napot, pedig későre halad el.” „Tán a babád várod haza?” — kérdezték attól a leánytól, aki az esti vonat áthaladását leste, hogy megtudja, mikor végeznek a munkával. „Nem kell karó a gabonának” — szóltak rá, ha csak állt, s nem dolgozott. Megszólták azt is, aki *utaján* végzett: „No, ez es a határt békéséri egyedül.” Aki kaszáláskor a rendbe beállt, igyekezett is: nagy szégyen volt, ha nem tudott lépést tartani a többivel. A kaláka tehát alkalmat teremtett a munkában való érettség bizonyítására, ez pedig az ifjúság önálló társadalmába való belépés feltétele volt. *Kaszás legénynek*, azt ismerték el, aki a kaszást *megvallató* (próbára tevő) erdei *hajka* (sásféle sovány fű) kaszálásakor a rend élén is kiállta a próbát, vagyis annyira *elévágott*, hogy senki se érte utol. E legénypróbák néha, munkás alapon, játékos virtuskodásba csaptak át, pl. a kaszásnak helyben állva *karikát* kellett vágnia maga körül, csépléskor vékába beleállva hátára vennie egy búzá-

val telt zsákok, fekvő helyzetből zsákkal a hátán felállni stb. Végrehajtójuk a *nagylegény* minden jogát élvezhette: kocsmába, leányokhoz járhatott. Mondják, hogy valamikor a *vizitába menő* legényt a leány apja is próbára tette; pl. ha nem tudott *gúzszt tekerni* (vastag nyírfavesszőt úgy megcsavarni, hogy rostikás legyen), és feltenni a szekér vagy szánkó rúdjára (a *járomdercét* és az *ökör rudat* ezzel foglalták össze), hazaküldte.

Nemcsak a családnak, az otthoni közösségnek volt szerepe a munkára nevelésben: idegen helyen is *be lehetett törni*. Így gondolkozva, még a legmódosabb gazdák is elküldték egy-két télire szolgálni a gyermekeiket: „Eredj, lányom, tanulj valamit!” — ám e megoldás elsődleges mozgatója mégiscsak a gazdasági kényszer volt. Ugyancsak a szükség döntötte el, hogy ki mekkora korában vált családfenntartóvá, *fogózott bé teljesen a járomba*. A korai árváknak, nagycsaládos öreg vagy beteg szülők otthon tartózkodó legnagyobb gyermekének, háború idején a még nem katonaköteles serdülő fiúknak időnap előtt az egész gazdaság *a nyakukba szakadt*. Az ilyeneket — felelősségük tudatában — nem kellett figyelmeztetni arra, hogy mi a kötelességük, normális körülmények között azonban a fiatalok családalapításukig a szülők irányítása mellett dolgoztak.

Látható tehát, hogy a munkába nevelődés ugyanazon faluban sem megy végbe azonos módon; egész sereg objektív (a termelőeszközök fejlettségi foka, a család gazdasági-társadalmi helyzete, pillanatnyi körülményei, létszáma, a gyermeknek a családban elfoglalt helye, a szülők és gyermekek egészségi állapota stb.) és szubjektív feltétel (vérmérséklet, hajlamok, testi fejlettség) függvénye.

E tényezők sokféleségéből mindig adódnak szélsőséges, csak bizonyos szűkebb körre érvényes határesetek. A továbbiakban ezektől, s más egyedi körülményektől eltekintve azt vizsgálom meg, hogy a különböző korcsoportokhoz tartozó gyermekek milyen új munkába hogyan nevelődtek bele, milyen feladatot kaptak a munkafolyamat egészében a hagyományos gazdálkodás és életmód feltételei közepette,¹³ s mennyire tér el ettől a gyermek munkája mai átalakuló világunkban.

A kicsi gyermek életében — mint láttuk — a munka és játék fogalma nem vált szét élesen. A *kisebb iskolás*, 9 éven aluli gyermeknek meg nem erőltető, kiegészítő feladatokat adtak. Így tavasszal részt vett a szántó föld, legelő, kaszáló, gyümölcsöskert tisztításában: főlshedte a köveket, összehordta a lenyesett fagallyakat. *Borozdáláskor*, szántáskor ekekapával való *huzatáskor* a 6—7 éves *köjök* (fiú) vezette az állatokat; a rudat vagy a fejüknél levő láncot fogva bal felől előttük haladt, hogy ne térjenek ki a barázdából, illetve a *csutakok* közt jó irányba haladjanak. Az eke szarvát fogó gazda siettetette: „Lépjél előttik!” Ha lassítani kellett, a gyermek pálcával az állat orrára koppintott. Összeszántáskor jobbra, kétfelé szántáskor balra tért a barázda végén. Nehéz, gyepes vagy nyomott földben, ha faekével szántottak¹⁴ és három lovat fogtak be, 7—8 éves gyermeket ültettek az elsőre, vagy a *csábelire* (hátsó bal oldali), ahonnan ostorral hajtott. Ha hasonló esetben négy ökröt fogtak be, egy fiú vezette az állatokat, egy másik a hátulsó pár mellett menve *csapogatta*. Ha rossz földben csak *tekeregetek* az állatok, nehezek gyanánt az

ekére vagy boronára szintén gyermeket ültettek. A *honcsokos* (rögös) föld *fészifokkal*, *kapafokkal*, *fabottal* történő *elgajjalásán*, *elpotyolásán* az ilyen korú gyermek is részt vett. Vetéskor a zsákból a magvetőbe töl-tötte a gabonát, hányta a lyukba a krumplit. A szülőkkel a család apraja-nagyja ment *búzagyomlálni*, *acatólóval kiszúrni a csipkét*, konkolyt, gyo-mot. A kapálásra túl komolyan még nem hajtották rá. Az erdön kézben előhordta az aprófát, boglyázáskor odaállították *tapodni*. A *cinka* (leány-ka) a ház körüli munkákban rendszeresen kezdett részt venni: megön-tözte a földpadlót, lepallotta a falakat, sepregetett, mosogatott. A kis-fiú fát hordott be, rendbe rakta, udvart separt. A bárányokat, borjúkat a fiúk, a csirkéket, libákat, disznókat a leányok etették.

A legjellegzetesebb és legáltalánosabb gyermekfeladat a *különjáró* (csordába nem adott) állatok legeltetése volt. A fiúk kora tavasztól a hó lehullásáig a *Befüggő erdők* szélén, nyomásban, gyepes árkokban őriz-ték a bárányokat, marhákat. Ez volt a feladatuk akkor is, amikor a gazda vetett, szénát csinált vagy fát készített. A szántóra is kiküldték etetni, ha *felsarangozott* (túl levelesen fejlődött) a búza, de a fejét még nem hányta ki. A kislányok a *Mezsgyén* libákat, a nyomásban disznókat őriz-tek. A pásztorgyermekek kora reggel öten-hatan összetársulva *kicsap-ták* az állatokat a szabad legeltető helyekre; ezeknek a falutól számított távolsága szerint a délelőtti *etetést* követő déli *itatás* után hazahajtották, vagy kint *déreltették* (delelés), délben újra etették, majd alkonyatkor hazaterelték az állatokat. A *cabló*, *elbogárzó* (félrejáró, eltévelyedésre hajló) marhákat bottal, a libákat, disznókat ostorral *megettértették*. A le-geltetés kedves munka volt, alkalmat biztosított a játéokra, gombászásra, eprészésre, madarászásra. Ha eközben *károsba ment* az állat, a *fűpászto-rok* vagy a *határpásztorok* behajtották; ezért otthon büntetés járt. Még inkább, ha elveszett egy állat, melyet természetének ismeretében pró-báltak megkeresni. A szülők a gyermeket csak télen járatták iskolába, hogy nyáron *pásztorolhasson*; „ügyse lesz püspök belőle”. A hideg évszakok-ban a legeltetés az egészségre ártalmas gyermekmunka volt, reumás meg-betegedésekhez vezetett.

A 9—12 éves, dologra való nagyobb iskolást többet foglalkoztatták. A reája rótt sok munkafeladat a legtöbb ilyen korú gyermeket végleg elvonta az iskolától,¹⁵ ehhez hozzájárult a téli ruha, főképp a lábbeli szűkössége is. E korcsoport tagjai — ellentétben a kisebbekkel, akik in-kább ráértek játszani — a pásztorkodáson kívül csak télen, esős nyári napokon, de leginkább csak vasárnap és ünnepek délutánján szórakoz-hattak, sőt a legnagyobb *dologidőben* — aratáskor, szénacsinaláskor — egyáltalában nem.

Néhány kivételtől eltekintve a gyermekek is jobban szerették a mun-kát, mint a tanulást. A 10 éves fiú *ragaszkodott hozzá*, hogy az eke szar-vát megfoghassa; az apa jó földben bármelyik szántáskor megengedte ezt neki. Utána sétálva irányította, *kommendálta*: „Ereszd nagyobbra (döcsd jobb felé), vagy kisebbre (bal felé)!” „Ne nyomd az ekét!” „A taliga kereke menjen a borozdába!” Ha az eke kiszökött, *visszacurukkol-tatta* az állatokat, vagy megettért. A föld végén *kidöntötte* az ekét, az *esztekével megdöfötte* (megtisztította) a vasát. A gazda megmutatta,

hogy hova kell a láncot akasztani, hogy a mélységet beállítsa. A 10—12 éves megbízható fiú többszöri próba után önállóan szántott, boronált. A veteményesben leánygyermek dolgozott. Előbb kis *parcellacskát* kapott, amelyet egyedül gondozott. A 10—12 évest megtanították vetni, palántálni; *köntösnek valót* (ruhaanyagot) ígértek neki, ha egész nyáron gyomlálja a zöldséges- és virágoskertet. A répa *gyírítése* is az ő feladata volt. A 9 éven felülit kapálni vitték saját földjükre, egyházi birtokra, napszámra, bérmunkára egyaránt. A század elején a moldvai Mărășești környéki *bojérok* földjén egyaránt kapáltak felnőttek, és *egysoros* vagy *félfizetéses* (9—12 éves) leányok is.¹⁶ Aratáskor főként a fiút kalákába hívták *kötelet vetni*: egy-egy félmarék frissen levágott gabonából ki-ki tetszés vagy szokás szerint más-más típusú *csavart*, *biztos* vagy *keresztcsavarásos kötelet* készített. Összegereblyélte az elhullt szálakat. Szekérre rakáskor megállt a marhák előtt, hordáskor lejtős oldalon *síkra kötötte* a kereket. Apja irányításával („ne kalócsáld esze”) a csűr odorjába felhányt gabonát formásan rendberakta, hogy ne úgy nézzen ki, „mintha az árvíz hozta volna”. A kerti vetemény betakarításában, előhordásában főleg a leányka vett részt. Magvetőbe vagy kasba *lecsükészte* (leszedte) a gyümölcsöt. *Megtaposta* vagy *kicsépelte* a paszulyt. A malomba küldendő (tehát nem takarmányozásra szánt) kukoricát a család körében *morzsolta*, de részt vett a *bontó* és *törzsölő kalákában* is.

Az állatgondozásban a gyermek részben kiegészítő, részben önálló feladatokat kapott. A 10—12 éves leányka el tudta készíteni a moslékot. A legénykék a *törekre töltött moslékhoz* répát reszeltek, az *odorfához* szegezett kaszán *elhúzták* (feldarabolták) a rázotthoz szükséges szénát, őszsalmát, *ázalék* készítéskor *cseberrúddal* cseberbe nyomták a búzasalmát, töreket, miközben a gazda vizet töltött rá. A rúd hosszabb végét fogva segítettek a csebert az istállóba szállítani. A juhoknak, kecskéknél, szükségből a marháknak is faágat vágtak, kötésben hazahordták, felállogatva megszáritották, majd boglyába rakták. A disznóknak makkot szedtek. Az etetés-itatás csak a szülők távollétében volt a gyermek dolga. A marha elé tette a töreket, ázaléket, vagy villával megszáritott kóstit vetett a saroglyába. Közben négyágú villával kihányta a *ganyét*, *ajjazásként* szalmát terített az állatok alá. A marha és ló *pucolása kefével*, *koporóval* az ugyancsak 10—12 éves fiú állandó napi feladata volt. Segített az igásállat befogásában is. A nagyobb iskolásleány a szelíd tehenet kicsi székre ülve *sétárba* megfejte. A pásztorkodás ebben a korban is jellegzetes gyermekfeladat volt, alkalom a faragcsalásra, seprű- és kaskötésre is. A gyermektelen gazdák szolgálával őriztették megszabott összegért: rend ruháért, pénzért (pl. 1918-ban tehenenként 10 krajcárért) az állatokat. A juhsereg mellé a bács (felelős juhásztor) a fejősöket *fejőlikra* (esztrunga) hajtó, és a térítésben segédkező *monyartort* (kisbojtárt), a meddők mellé a fejésre is felhasználható *meddűpásztort* fogadott.¹⁷ A nagyobb gazdák cselédei minden eddig felsorolt gyermekmunkát elvégezték.

Kaszálótisztításkor a nagyobb iskolásfiúk *felnyesték* a bokrokat, öszszegereblyélték a szemetet, elgereblyélték a *honcsokokat* (vakondtúrás). Szénacsinaláskor a leányok *elpallották* (elrázták) a rendet, 2—3 ágú

favillával forgatták, majd *villatenyérbe* (egy villányi széna), *merekécskébe* vagy *purkujba* (4—5 villatenyérből álló kisebb rakás) *feltakarták*, s ha nem száradt meg egészen, este *bugjafenékbe* (nagyobb, kör formájú ágyás) *összerakták*. Erdőléskor a fiúk a nagyobb tönköket *láncfarokra* kötötték az ökrök, tehének után, és *előhúzták*. Télen háton vagy gyalogszánon *asszúfát* hordtak. Gyűjtögetésre (gomba, málna, szeder, áfonya, kokozsa, hecsempecs, vackorkörte, vadalma, makk, mogyoró, fenyőszurok és egyes gyógyfüvek) részint pásztorkodás közben, részint a szülőkkel együtt került sor.

A cipőtisztítás, takarítás, mosogatás különösen a nyári időszakban állandó kislányfeladat volt. Vízhordásra, favágásra, tűz- és lámpagyújtó készítésére, tűzgyújtásra (fiúk dolga) a szülőknek nem volt gondjuk. Nyári lánykötelesség volt a kis testvér *pesztrálása*, etetése is. A szegényebbek *dajkacskának* szegődtek. A 9—10 éves leányok megfőzték a *rögtönételeket* (*rántott pityóka, pityókatokány, túrós pityókaleves, fuszujkaleves*), s szükség esetén ki is vitték a mezőre. Kovászkeveréshez vizet töltöttek. Disznóöléskor szalmát hoztak elé, vizet öntöttek a hurkamosónak, hurkavéget kötöztek, elvitték a kóstolót.

A 10—12 éves leányt az anyja magával vitte kendert *nőni* (nyüni). A kezdőt, aki igen kis tincset húzott ki egyszerre, így biztatta: „Markolj jobban!” Ugyanő kötelet vetett *berzenéből* (apró növésű kender), majd *kévét kötözt*. Kézzel kisúrolta a megszáradt kender virágját, mosósulyokkal kicsépelte a magját. Segített feladogatni a kévét a szekérre. Otthon buzgalomból tilolt, fogta a feltépendő kendert. Megtanult *matolálni*, ügyelve, hogy *kabolát ne vessen* (a matolla keresztjén mindig felülről, alsó felén mindig alulról kellett vezetni a szálát, hogy *félág* ne keletkezzék). *Tekerőlevélről legombojította* a fonalat. Kenővel megkente az *ontokot* (láncfonal). Az iskolában tanult kötést-horgolást otthon is gyakorolta. Öt tüvel kesztyűt, gyapjúbarisnyát, horgolótüvel lepedőszélre, törülköző- és párnavégre való csipkét készített.

A hatosztályos iskolát kijárt 12 éven felüli *ismétlősök*¹⁸ komoly munkaerőnek számítottak, többféle munkát önállóan végeztek, s eszerint illette meg őket a szülők megbecsülése. A serdülők majdnem minden földművelő feladatot meg tudtak oldani. A fickólegény önállóan szántott, *bornált*, a süldőleány kalákában kapált. Megtanult *sollóval* aratni.¹⁹ „Nyomd meg jól a gabonát, hengerítsd rea a sollóra, met ha nem, felzalad rajta, az ujjodat elvágja” — utasította a kezdőt az anyja. Nagyobacska *suhanc* négy-nyolc marok gabonát a *bütejéhez* (végéhez) közel kévébe kötött, *gyüttésbe* (18 kéve) vagy *kalongyába* (27 kéve) rakott. A kalákában résztvevő aratók koszorút fontak, s énekszóval végigvonultak a falun, majd megvacsoráztak a gazdánál. A fickólegény az apja által feladogatott kévét a szekérbe rakta, a lajtorja felső álláig hosszában, majd fennebb keresztben, az első és hátsó kévéből *szárnyat, tincset húzott*. Renden száradt gabonából a létrán felül érve *szeget tűrt*. Mindez a gazda irányításával történt, mert a faluban sokat adtak arra, hogy formás legyen a szekér. Ellenkező esetben így szólták meg: „Aki a szekeret rakta, az egyik szemét kell kiütni, aki rakatta, annak mind a kettőt.” Hazaérve a csűrben a legényke lehányta a szekérből a gabonát

vagy szénát, s ezt a legerősebb családtag feladogatta az *odorba*. Apjával együtt kézicséppel csépelte,²⁰ gyakorlásként először rozstot; ha elkészt a ritmikus ütéssel, rászóltak: „Ne sántíts!” Gépi csépléskor a fickó dolga a törekkihordás és a kaszalyrakás volt.

A serdülő fiúk majdnem minden állattartással, legeltetéssel kapcsolatos dologhoz értettek. Legelőtakarításkor csákánykapával, fejszével kivágták a bokrokat. A különjáró *csingó-bingó* (növendék) marhákat, lovakat a hó lehullásáig a havason őrizték, egyes állatbetegségeket gyógyítottak. Időnként télen is legeltették a juhokat.

A fiúk ebben a korban tanultak meg kaszálni. Előbb fiatal füvet vágta a kertben, vagy eltörött eszközzel *csapdostak*. Kisebb 60—65-ös kaszát kaptak, az apa megmutatta a fogását: a *sorkát* nyomja le a földre, nehogy csak *lenyakássa* a füvet. Megtanította a beállítására: mennyire kell leütni a nyélen a pengét, hogy *fűtőre* vagy *fűhegyre álljon*, ne *nyuvadjon*; a *megverésére*, hogy be ne szakadozzon az éle; a fenésére. Előbb maga mögé állította, majd fokozatosan előre engedte.

A südőleány megtanult sütni, előbb csak palacsintát, majd kenyeret is. Szitált, dagasztott az anyjával, a *felhajtást* sáron próbálta. A 14—15 évest a gazdaasszony a teljesen önálló munkavégzésre is rákényszerítette. Betegnek tette magát, vagy elment hazulról azzal a fülletéssel, hogy majd a szomszédasszony segít bevetni. Disznóöléskor a 14—15 éves leány fogta a tálat, mosta, kaparta a belet, örölte a húst, összekavarta, megtanulta, mit hogyan kell elkészíteni. Részt vett a ház földjének *tapasztásában*, sulykolt, tejet vert. A kendermunkában is intenzíven dolgozott. Jelen volt az áztatáson, a kimosáskor tisztált, segített szekérre rakni. Napfényről *tilolt*, *szépitett*, *leléhelte*, *gerebenbe verte* a kendert, feltépte a szöszet, megtanult fonni. Előbb csak ágról, tacskóval, rossz csepűt *perselgetett*, olyan vastagra *hörkölte*, hogy „a béka megbotlott volna benne”. Első fonalát húskötözni, szőnyegszöni használták. Azután orsóval guzsalyról font. Ha nem pergette meg eléggé az orsót, *vizájagos* (gyenge, foszlós), ha igen *megsírítette*, *seres* (túlsodrott, szakadós) lett a fonala. A 40-es években elterjedtek a fonógépek, ezekkel könnyebben fontak. A szövő feltevésekor felcsavarta a fonalat a *hasajóra*, *béadogatta* a szálat a nyüstbe, vagy késsel *bekapdosta* a bordába. Akinek *jól reajárt keze-lába*, hamar megtanult szöni. Mikor az anya kettős vásznat szőtt, ő is beleült. Míg beleszokott a többnyüstös technikákba, krétával megjegyezte a lábítókat. 15 éves korában sok leány ruházta már magát. Az ilyenek nagy becsülete volt a legények előtt. Varrni csak az tanult meg, akinek hajlama volt rá, mert századunkban varrónővel varrattak.

A serdülőkorúak rendszerint elszóródtak: szolgáltak, inaskodtak, Moldvában kapáltak, szőlőt szedtek, törökbúzát csépeltek, vagy helyben napszámra jártak; a fűrészgáráknál korpát hordtak, lécet kötöztek.

A 16—17 év feletti *vizítás leány*, *kaszás legény* úgyszólván mindenhez értett. A *nagylegény* — noha a gazda nem bízta meg vele — megtanult vetni, *béosztani* a gabonát az ujjai közt, hogy szépen *terüljön*. E munkának *értelme* volt. A szemmenyiség adagolása függött a föld *számlásától* (szántódás), minőségétől. Sovány földbe tömötten kellett vetni,

a jól megmunkált földbe kevesebb magot kellett jobban elteríteni. Ráhá-
rultak a nagyobb erőt igénylő munkák: gabonát kaszált, kévét hányt
fel a csűrbe, csépelte, szórt, gépi csépléskor zsákot, szalmát hordott, vir-
tuskodó játékokkal bizonyította erejét. A felnőttekkel egy sorban kaszált
a szénát, boglyát rakott, egyedül hordott gabonát, szénát. Önállóan er-
dőlt. *Hullafát* (lábön álló száraz fa, vagy kidőlt, letörött fahegy) készí-
tett, szekeret rakott, jeges úton *vágóra* kötötte a kereket. Erdőmunkás-
ként fát döntött vagy a deszkagyáraknak fuvarozott. Otthon barkácsolt,
jármot készített, szekeret javított, a szekérrúdfőre gúzszt tekert. Min-
denféle munkát rá lehetett bízni. Önállóan meg tudta keresni a kenyé-
rét. A legtöbb nagylegény cselédeskedett.

A *nagyleányt* is jórészt mindenre fel lehetett használni. Tudott
sütni, főzni, takarítani. Kimosta az eláztatott kendert, kádban jó erős
hamulúggal kilúgozta a fonalat, majd a patakon kirázta. *Megvetette* a
fonalat. A nagyleányok a fonóba jártak, ahol két *dubiszka* (tele orsó)
lefonása után játszottak, szórakoztak a legényekkel. A legtöbben Buka-
restben, Galacon, Tecuci-on, Brăilán, Kézdivásárhelyen, Brassóban, Bu-
dapesten szolgáltak férjhezmenésig.

Az így felkészült fiatalság családalapítás után kézbe tudta venni az
életét, irányítani a gazdaságát.

Napjainkban a megváltozott életkörülmények közepette a tanulást
komolyabban veszik, kevesebb idő jut a munkára. Az öregek szerint a
mostani gyermek a gazdálkodáshoz nem sokat ért. „Ha hazamegy az
életbe [telek, belsőség, udvar], nem törődik semmivel.” Valójában az
iskolások ma is segítenek, bár többet tanulnak, mint dolgoznak. Az isko-
lából a munka miatt nem maradnak ki. Állandó feladatokat az állat-
gondozás és háztartás körében ők is kapnak, nyáron a 12 éven felüliek
kapálnak, kötelet vetnek, kévét kötnek. A termelőszövetkezetben nap-
számra dolgoznak, pl. csemetét ültetnek és kapálnak, ribizlit szüretelnek,
krumplit szednek stb. Az általános iskola elvégzése után kevesen helyez-
kednek el otthon. Legtöbben mesterséget tanulnak, bejárnak Kézdivásár-
helyre a gyárakba. Így a hagyományos munkákból valóban kevesebb
részt vállalnak — a mezőgazdaság gépesítésével és szövetkezetesítésével
kevesebb, de szakképzett emberi munkaerőre is van szükség, a kis ház-
táji pedig alig igényli több ember munkáját —, s felnőve a kenyér-
kereset más, új módjait gyakorolják. Életmódjukat az idősebb korosz-
tály a magáénál könnyebbnek minősíti.

JEGYZETEK

¹ Erre figyelmeztetnek a társadalomnéprajz kérdéseivel foglalkozó újabb mun-
kák is, így Bodrogi Tibor: *Társadalmak születése*. Bp. 1962. Szabó László: *Társada-
lomnéprajz*. Szolnok 1971. *Colectivitatea rurală*. Sub îngrijirea Redacției de Socio-
logie din CIDSP. Buc. 1972. Nr. I—II. Kós Károly: *Egyetemes néprajzi jegyzetek*,
XIII—XV Művelődés XXVIII(1975). 11. sz. 34—35; 12. sz. 54—60. és XXIX(1976).
2. sz. 27—28.

² A témára először Herrmann Antal hívta föl a figyelmet: „Összegyűjtessék
mindazon hagyomány, szokás, szabály, elv stb., ami az ország összes vidékein, öz-
szes népfajainknál a gyermek testi-lelki nevelését és életét illetőleg általánosan

vagy szórványosan dívik.” *A magyar gyermek etnographiája*. Ethn. II(1891). 218. A századfordulón Grigore Tocilescu: *Materialuri folkloristice*. Buc. 1900 c. könyvéhez kérdőívet mellékel, amelyben a kérdés több vonatkozását érintette. Egyébként a gyermekkel kapcsolatos néprajzi irodalom főképp a szülési, csecsemőkor és a játékleírások köré csoportosul. Az említettekén kívül a falusi nevelés más vonatkozásait alig néhány táj- vagy falumonográfia érinti.

³ Gönczi Ferenc: *A somogyi gyermek*. Kaposvár 1937.

⁴ Kiss Lajos: *A szegény ember élete*. Bp. é.n. és *A szegény asszony élete*. Uo. é.n.

⁵ Kresz Mária: *A gyermekkor és ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban*. Kézirat, 1940-es évek.

⁶ 1962-ig, a termelőszövetkezet megalakulásáig átlag mindenik család 10—12 kalangyával természetett.

⁷ Az 1929-es mezőgazdasági összeírás adatai (Prefectura Jud. Treiscaune, 16/54. *Recensemintul agricol al anului 1930*) szerint Esztelneken a földtulajdon a következő megoszlást mutatta:

kat. hold	gazdák száma	%
70 fölött	2	1
30—35 között	2	1
10—30	11	6
5—10	38	21
1—5	94	50,5
1 alatt	1	0,5
földnélküli	35	20
Összesen	185	100 %

A szántó a földtulajdonnak átlag egyharmada volt. Kiskorú (15 éven aluli), mezőgazdaságban állandóan foglalkoztatott munkaerő a fenti forrás szerint 61 személy: 28 fiú, 33 leány.

⁸ Az 1900. évi népszámlálás Esztelneken 56 kisbirtokos napszámot és 78 mezőgazdasági munkást említ.

⁹ A faluban 1904—1944 között több fűrészgyár működött, vö. Gociuman Aurel: *Industria și comerțul lemniului în Județul Treiscaune*. Cluj 1932. 17. A lakosság a gyáraknak fuvarozott, erdőlt.

¹⁰ A gazdálkodó embernek, különösen az aratónak, szénamunkásnak vihar közeledtekor ugyancsak kellett sietnie. Innen ered e szólás, amelyet általánosítva bármilyen körülmények közt minden rest emberre alkalmaznak.

¹¹ A tudat megváltozása hosszantartó folyamat, nem megy végbe egyik napról a másikra, foka egyedek szerint is különböző. Egyes kultikus cselekedetek a bennük való hit megszűnésével együtt kihullottak a gyakorlatból. Már a mai idősebb nemzedék sem hitt pl. abban, hogy a *ganyézás* hatékonyságát növelné, ha a munkavégző búzaszemmel a szájában hallgatna. Vagy ha a megszemlett gabonát *elolvassa*, elejét lehet venni a madarak okozta szemvesztésnek. Vagy hogy a *tejverő dézsa* alá tett fésű elősegítené a vajképződést. Más, végső fokon kultikus eredetű cselekedetek tudati tartalmuktól megfosztódva továbbra is fennmaradtak, így pl. az aratóünnepély, vagy keresztvetés a megdagasztott tésztára. Az ilyenek az életkörülmények megváltozásával, a kézi aratás megszűnésével, a pékkenyér elterjedésével maradtak ki végleg.

¹² A társasmunkák e tipikus formáját elsősorban a gazdasági szükségszerűség hívta életre. A túlrejt gabonát a szemvesztés elkerülése végett azonnal, egy nap alatt le kellett aratni, amivel a család nem tudott egymagában megbirkózni. Kaszáláskor is ki kellett használni a kedvező időjárást, s egy nap alatt kellett végezni vele azért is, mert a havasi szénacsinalás és aratás időpontja egybeesett, s így a parasztcsaládok amúgy is túl voltak terhelve. Más kalákák esetében is érvényesült e kényszer, de szerepet játszott bennük a közös munkavégzéssel járó kellemes időtöltés igénye is (*kapáló, pityókaszedő, kukoricafosztó, törzsölő, hagymafűző, fonókaláka*). A kalákásokat — rokonokat, szomszédokat, barátokat — a munka, jellege szerint a gazda vagy a gazdasszony hívta azzal az erkölcsi kötele-

zettséggel, hogy a család tagjai mennyiségileg ugyanannyi munkával viszonyozzák a részvételt. A kérdés irodalmáról l. többek közt Szabó László: *A népi társasmunkák kutatása*. Ethn. LXXVIII(1967). 219—237. Dr. Kós Károly: *Vechi forme de muncă agricolă în cîteva sate din jurul Clujului*. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965—1967. Cluj 1969. 231—236. Uő.: *Kalákák és egyéb munkaformák a régi Bodonkúton = Népelet és néphagyomány*. Bukarest 1972. 81—96.

¹³ Általánosságban az időszakhatár: a századfordulótól a termelészövetkezet megalakulásáig (1962), s attól fogva napjainkig. A határvonalak ilyenszerű meghúzása nyilvánvalóan túl merev: a század első felében is változtak a gazdálkodási viszonyok, ugyanis az eszközváltások (sarló, kasza, kézicsép, cséplőgép stb.) nem azonos időpontban mentek végbe, s az új eszközök általános elterjedése is különbözött társadalmi rétegek szerint.

¹⁴ Az idézett 1929-es összeírás szerint a faluban 16 vas- és 159 fagerendelyes ekét használtak.

¹⁵ A tanulók száma az 1886—87-es iskolai évben: I. oszt. 20 fiú, 15 leány; II. oszt. 16 és 8; III. oszt. 9 és 4; IV. oszt. 4 és 5; V. oszt. 4 és 3; VI. oszt. 4 és 2.

¹⁶ Míg a felnőttek normája két sor megkapálandó répa volt, addig a gyermekekre egy sort mértek; ezért nevezték őket *egysorosoknak*. Természetesen félfizetésért dolgoztak.

¹⁷ A többi pásztoroktól eltérően, akik rendszerint szegény emberek voltak, a bácsságot a tejhaszon birtoklása végett nagyobb juhsgazdák vállalták. Így érthető, hogy annyi szolgát fogadtak, amennyire a juhsereg nagysága szerint szükség volt.

¹⁸ A két évi ismétlőiskola hetenkint két délutáni elfoglaltságot jelentett, azonban kevesen látogatták egyéb elfoglaltságaik, köztük a cselédkedés, szolgálás miatt.

¹⁹ A kaszás aratásra már az első világháború után elég gyors ütemben rátért a falu népe, de a ledőlt gabonát azután is sarlóval aratták.

²⁰ Noha a nagyobb gazdák már a század elején hívtak cséplőgépet a szomszédos Szárazpatakról, majd 1910—1929 között négy cséplőgéptulajdonos is volt Esztelneken, a kézi cséplés gyakorlata a szegényebb gazdák körében szórványosan a termelészövetkezet megalakulásáig fennmaradt. A régi, zsúppal fődött épületek javításához ugyanis zsúpszalmára volt szükség, másrészt, ha a régi gabona elfogyott, de a sor a cséplőgépnél még nem került rájuk, *érkeztetni* kellett, vagyis új lisztnek 1—2 kalangyát kézicséppel csépeltek ki.